

När det värsta händer

– om krishantering i förskola och skola

MYNDIGHETEN FÖR
SKOLUTVECKLING

Beredskap är inget vi har – den måste skapas

Det fungerar sällan att kopiera andras krisplaner. Det är naturligtvis bekvämt men gör att något väsentligt går förlorat. God beredskap utvecklas i arbetet med att ta fram en beredskapsplan. Det ger också personalen en mycket bättre förståelse för problem och möjligheter om arbetet görs från grunden.

DE SENASTE TJUGO åren har krishanteringen i förskola och skola genomgått en total förändring. Medan det tidigare saknades rutiner som säkerställde att barn följdes upp på ett strukturerat sätt är det nu ovanligt att en sådan beredskap inte finns. Detta speglar naturligtvis ett betydligt större intresse för krisuppföljning i samhället som helhet, men också det faktum att pedagogisk personal i hög grad har bidragit till den ökande medvetenhet om krisberedskap vi sett i samhället. I många förskolor och skolor utvecklades beredskapsplaner och krisberedskap tidigt.

Kistaolyckan 1988, där många svenska skolbarn omkom under en bussresa genom Norge, blev en viktig ögonöppnare i Sverige. Efter ett flertal katastrofer vid mitten av 1980-talet utvecklades den psykosociala krisberedskapen mer i Norge än i de övriga nordiska länderna. Men busso-lyckan medförde att i Sverige blev planering för att ta hand om barn i kris-situationer en angelägenhet för alla verksamheter med ansvar för barn. Estoniaolyckan med sin stora omfattning aktualiserade arbetet ytterligare, diskotekbranden i Göteborg likaså. Tsunamikatatrofen, som direkt

och indirekt berörde väldigt många barn, har tydligt visat behovet av strategier för att hantera stora internationella katastrofer. Även ökningen av terrorhandlingar, med stor mediebevakning som följd, förutsätter att det finns handlingsplaner.

Oavsett hur spektakulära och stora de här katastroferna har varit är det ändå de många »vanliga« händelserna som kräver hantering i vardagen. Barns vardag påverkas när ett barn blir allvarligt sjukt eller dör, eller när det drabbar en anställd, när en pappa tar livet av sig, en elev blir våldtagen, ett mord sker i närområdet etcetera. Förskolor och skolor måste ha en planering som säkrar en trygg och strukturerad vuxen hantering beroende på situationens närhet och dramatik.

Det handlar om att skapa strukturer — planer, organisation med mera — som säkerställer att barnen känner sig väl omhändertagna. De senaste tio åren har gett oss en större kunskap om vilka konsekvenser upplevelser av kriser och trauman har, både för yngre och äldre barn. Efter en allvarlig krishändelse visar många svårt drabbade barn normala, kortvariga efterreaktioner. Med god omsorg och gott omhändertagande från de vuxna dämpas de flesta reaktionerna veckorna efter händelsen, medan en mindre grupp direkt drabbade barn kan utveckla långvariga posttraumatiska lidanden. Vanligen utgör denna grupp mindre än tjugo procent av barnen, men den kan bli större om exponeringen för stress är mycket stor, om barnen redan tidigare är känsliga eller om omsorgen är otillräcklig. Om barnen upplever upprepade traumatiska situationer som mobbning, sexuella eller fysiska övergrepp etcetera blir antalet barn som utvecklar långtidsproblem fler.

Trauman kan påverka alla delar av barns liv och utveckling. I ett pedagogiskt sammanhang är det värt att lägga märke till det påvisade sambandet mellan trauman och sämre skolprestationer. Flera rapporter har visat att barn som upplever kriser och trauman får reducerad inlärningsförmåga, har större skolfrånvaro, försvagar sina skolprestationer med mera

(Dyregrov 2004). Det finns också ett tydligt samband mellan skolans hantering av en krissituation och rapporteringen av elevers posttraumatiska lidanden (Broberg, Dyregrov & Lilled, under publicering). Man kan anta att förskolebarnens koncentration och minnesförmåga försvagas och kan resultera i att de får en sämre utgångspunkt vid skolstarten. Här saknar vi dock undersökningar.

Därför är det viktigt att ta hand om barnen, inte bara utifrån en humanitär synvinkel, utan även för att det gör det möjligt för barnen att utnyttja och utveckla sina resurser i skolarbetet.

STÖRRE KUNSKAP OM krisers inverkan på barn i förskola och skola gör det nödvändigt att ha en strategi både för första hjälpen och för uppföljningshjälp för barn och ungdomar. Det krävs en krispedagogisk strategi som kan anpassas efter händelser, antingen de är små eller stora. Den krispedagogiska strategin bör bestå både av terapeutiska element som syftar till att reducera ångest, lindra sorg och visa att vi bryr oss och därmed utveckla barnens empati. Men också av pedagogiska element som gör det möjligt för barnen att behålla sin lärandepotential och få möjlighet till mänsklig utveckling genom det som har hänt (Schulz, Raundalen & Havik 2005).

Att utveckla en god beredskap i förskola och skola kräver energi och resurser. Därför kan man inte nog understryka hur viktigt det är, inte minst för att ledningen ska kunna motivera medarbetare och personal att lägga kraft på att utveckla bra beredskapsplaner och genomföra övningar. Man ska ha en bra och fungerande beredskap av bland annat följande skäl:

- Den garanterar snabb respons om något händer — det kan rädda liv
- Den tryggar att barn och unga får adekvat uppföljning
- Den hindrar onödigt lidande och posttraumatiska problem
- Den kvalitetssäkrar det arbete som utförs
- Den förtydligar roller och ansvar
- Den ger föräldrar och barn trygghet

God krisberedskap gör personalen mentalt förberedd på kritiska händelser och reaktioner. Detta i sin tur ger effektiv handlingsberedskap i kriser, det skapar en tilltro till den egna och organisationens förmåga att hantera krissituationer och till de tillvägagångssätt som utvecklats. Med god krisberedskap och krishantering säkerställer man också att organisationen behåller sitt anseende och sin respekt lokalt.

EN VIKTIG ERFARENHET från beredskapsarbete är att det sällan fungerar att kopiera andras planer. Det är naturligtvis bekvämt, och man kan med fördel studera andras planer för att få idéer till sin egen, men om man kopierar går något väsentligt förlorat. God beredskap utvecklas i arbetet med att ta fram en beredskapsplan och personalen får en mycket bättre förståelse för problem och möjligheter när de gör det arbetet från grunden. En plan som utvecklats vid den enskilda förskolan eller skolan blir också bättre anpassad till den egna verksamhetens resurser, än om beredskapen bygger på andras förutsättningar. Den ram som jag skisserar är en bra utgångspunkt för beredskapsplanering, men den måste anpassas till lokala förutsättningar, inklusive aktiva lokala samarbetspartners.

Förskolor och skolor har utvecklat sin beredskap på olika sätt. Där en beredskapsplan redan finns handlar det om att bibehålla en god beredskap. Det innebär att det finns människor som håller sig orienterade om ny kunskap och forskning inom krisområdet, och ser till att det införlivas i uppdaterade versioner av beredskapsplanen eller den kompletterande litteratur man har i »beredskapsparmen«. Vi har goda erfarenheter av att det vid skolor och förskolor finns en »krisgrupp« eller beredskapsgrupp med speciellt ansvar att hålla sig uppdaterade och garantera att informationen i beredskapsparmen ständigt är aktuell. Där det inte finns beredskapsplaner, eller där de är bristfälliga, kan en sådan krisgrupp få ansvar för att utveckla beredskapen.

Vem ska ingå i en sådan grupp? En mindre förskola kommer givetvis

att ha färre personer i en sådan grupp än en större skola. För en skolas del kan exempelvis följande medlemmar ingå:

- Rektor
- Kontaktlärare/klasslärare
- Kurator/specialpedagog
- Skolsköterska
- Skolpsykolog
- Präst i konsulterande roll?

En annan organisation av skolan betyder att andra kan ingå i gruppen.

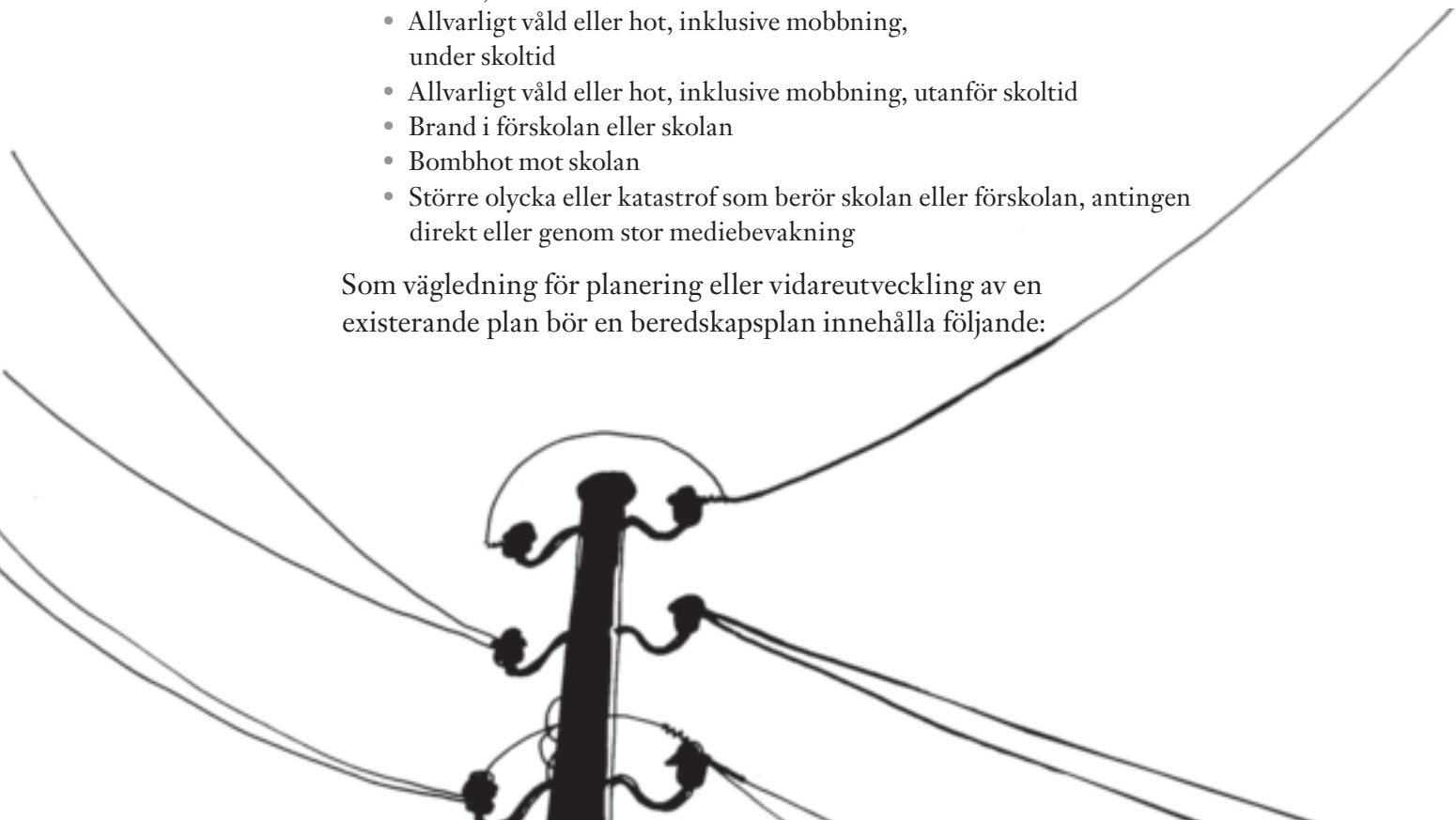
Uppgifter som gruppen kan ha:

- Utveckla och vidareutveckla beredskapsplanerna
- Identifiera sannolika händelser eller scenarier som arbetas in i planerna och skapar utgångspunkt för övning
- Uppdatering av planer
- Göra planerna kända
- Stimulera till ökad medvetenhet om beredskap
- Göra personalen mentalt förberedd på sina egna reaktioner
- Skapa realistiska förväntningar på vad man kan utträta
- Ta initiativ till övningar — brandövningar, så kallade »table top«-övningar med mera
- Ombesörja att personal får utbildning för aktuella uppgifter
- Det är viktigt att ta med expeditionspersonalen
- Samla relevant information — litteratur, hemsidor, andras erfarenheter med mera — och ha relevant material att dela ut, till exempel broschyrer om vanliga krisreaktioner
- Organisera insatsen när det är nödvändigt

NÄR MAN GÅR igenom olika förskolors och skolors beredskapsplaner blir det uppenbart att det finns en stor variation i omfång, struktur och kvalitet. Vissa är mycket detaljerade och omfångsrika, andra är korta och övergripande. Om en plan är för elementär och kortfattad ger den inte krisarbetet det nödvändiga stödet. Samtidigt medför en alltför detaljerad plan för dålig flexibilitet i förhållande till den aktuella situationen. Eftersom de situationer som kan inträffa är så olika är det naturligtvis omöjligt att göra detaljerade planer för alla eventualiteter. Bland de situationer som kan tas upp i beredskapsplanen med konkreta tillvägagångssätt finns:

- Skador eller akut sjukdom hos barn/personal
- Allvarlig sjukdom hos barn
- Dödsfall bland barn eller personal under skoltid
- Dödsfall bland barn eller personal utanför skoltid
- Dödsfall bland barn eller personal under lov
- Dödsfall i barns närmaste familj
- Elevs självmord
- Allvarligt våld eller hot, inklusive mobbning, under skoltid
- Allvarligt våld eller hot, inklusive mobbning, utanför skoltid
- Brand i förskolan eller skolan
- Bombhot mot skolan
- Större olycka eller katastrof som berör skolan eller förskolan, antingen direkt eller genom stor mediebevakning

Som vägledning för planering eller vidareutveckling av en existerande plan bör en beredskapsplan innehålla följande:

Nödtelefonnummer

- Brandkår
- Polis
- Ambulans
- Jourhavande läkare
- Sjukhus
- Skolsköterska
- Rektors eller skolledningens, krisgruppens och annan personals telefonnummer

Rutiner för hur man informerar

- Vem har ansvar för att informera vem?
- När ska krisgruppen sammankallas?

Översikt över vem som har ansvar för vad

- Plan för organisation av krisarbetet — roller och ansvarsfördelning
- Ledningens uppgifter
- Övriga medarbetares uppgifter

Lista över resurser som kan utnyttjas

- Tekniska resurser så som disponibla lokaler, resurser, telefoner och linjer, datautrustning med mera
- Personalresurser — interna och externa

Prioritering av åtgärder i tidsföljd med specifikation av ansvariga för åtgärderna

- Ögonblickliga åtgärder
- Tidiga åtgärder
- Långsiktiga åtgärder

Vad som ska göras i förhållande till

- Barn
- Föräldrar
- Egen personal
- Andra organisationer och institutioner

Riktlinjer för information och mediehantering

- Organisation av informationsberedskapen
- Vem uttalar sig å förskolans eller skolans vägnar?
- Hur man lägger upp en presskonferens
- Skriftlig information om vad som görs — pressmeddelande och liknande
- Principer för informationsarbete

Checklistor som kvalitetssäkrar arbetet

I beredskapspärmen eller i ett tillägg bör man dessutom ha följande:

- Handlingsplan för att markera gemenskap och ritualer
- Praxis för användning av klassrumssamtal, stödsamtal
- Hur man överbringat budskap om dödsfall
- Skriftlig information om sorg- och krisreaktioner hos barn
- Utkast till brev till föräldrar om barn/elev/lärares död eller annan allvarlig händelse
- Utkast till brev till föräldrar om begravning
- Utkast till brev till föräldrar om föräldramöte
- Utkast till pressmeddelande om vad som hänt och vad som görs för att hjälpa barnen
- Information om självmord och självmordsrisk

VAD SOM ska göras från förskolans eller skolans sida beror förstås på vad som har hänt. Vissa händelser kräver ytterst varsam hantering med bara ett fåtal personer inblandade, medan andra involverar alla barn i förskolan eller skolan. Att spännvidden i de händelser man kan drabbas av är så stor innebär att det måste finnas stor flexibilitet i krisberedskapen, och att det som görs anpassas efter barnens behov. Det innebär också att en detaljerad plan måste ge vika för de krav som situationen ställer, alltså att planen inte »pressas på« en situation utan att den konkreta situationen styr vilka åtgärder som sätts in. Exempelvis kan en elev som varit utsatt för en våldtäkt eller har förlorat en förälder ha en stark önskan om att detta inte tas upp i klassrummet. En sådan önskan måste respekteras men kan i vissa situationer komma i konflikt med klasskamraternas behov, till exempel om en pappa eller mamma har tagit sitt liv och detta är känt bland barnen. I en sådan situation har skolan ansvar inför den direkt drabbade eleven och kan förmedla till honom eller henne — och familjen — att det som hänt måste tas upp i klassrummet, men att han eller hon kan få välja att vara närvarande eller inte.

Vid många händelser blir första uppgiften att skaffa sig en överblick över:

- Vad har hänt? När och på vilket sätt?
- Vem är informerad och vem ska informeras?
- Vad ska sägas?
- Hur är det med information till föräldrarna?
- Vem ska göra vad?

I den omedelbara uppföljningen bör man lägga vikt vid följande:

- Stilla oro, minska osäkerhet och skapa trygghet
- Försäkra små barn om vuxnas närvaro och beskydd — och om något hänt i förskolan är det viktigt att barnen återförenas med föräldrarna så snart som möjligt

- Sprida korrekt faktainformation till barn, hem och andra
- Hjälpa barnen att få tankarna på plats, att få »grepp« om situationen
- Bygga på samhörighet i gruppen
- Stöd ges av de vuxna
- Skärma av eller skydda mot onödig stress från exempelvis medier, eller åskådare
- Skolan öppnas om en händelse utanför skoltid drabbar hårt med en eller flera barns död
- Vid dödsfall: val av vilken rituell markering som ska användas, till exempel tända ljus, hissa flaggan på halv stång

MED EN PLANERAD beredskap för krissituationer kommer pedagogisk personal och andra att uppträda med ett lugn och en auktoritet som inger förtroende och har en lugnande effekt på både barn och föräldrar. Bygger man upp stödet kring barnen, inklusive kroppslig kontakt, lugnar det både fysiska och psykiska reaktioner som kan utlösas av en krishändelse. Den allra första tiden efter en större händelse kommer både barn och vuxna att vara mest upptagna av att få tillgång till information: Vad har hänt med vem? Är någon de tycker om inblandad? Vad händer nu? Hur kan vi få reda på mer?

Frågorna är många, oron stor, och beredskapsmässigt är det viktigast att skaffa fram information och se till att den ständigt är uppdaterad. Det ligger en mycket god omsorg i att ha en bra informationshantering. En viktig del av krisberedskapen är att ha system som kan tackla behovet av information. Både tekniska och taktiska resurser — bemanning och dimensionering av telefonsystem, kontorspersonal och ledning som vet hur situationen ska hanteras — måste finnas på plats och fungera enligt planen.

Förskolebarn behöver få en förklaring till vad som har hänt, som är anpassad efter deras ålder. De kan behöva sitta i ett knä medan de får förklarat för sig vad som har hänt och varför. För att undvika missförstånd

måste man, på grund av barnens begränsade begreppsutveckling, hålla koll på vad de har förstått. För den här gruppen är det särskilt viktigt med trygga ramar med fysisk närhet och bra rådgivning till föräldrarna om hur de kan ta hand om barnen hemma. Det innebär bland annat att föräldrar accepterar mer klängande och att barnet tillfälligt sover i föräldrarnas rum, att de försöker upprätthålla rutinerna i hemmet etcetera.

Vid större världshändelser, som krig och katastrofer, bör ledningen ha klart för sig att många elever kan uppleva betydande oro, även om skolan inte direkt drabbats genom att barn eller deras föräldrar har omkommit. Vi vet att barn som har erfarenheter av krig och flykt, eller som tidigare har upplevt allvarliga trauman, kan återuppleva svåra minnen genom mediebevakningen efter sådana händelser (Schultz m fl 2005). Detta gäller särskilt elever från områden som drabbats av katastrof eller krig.

Både vid krig och stora katastrofer blir barnens behov av att förstå vad som händer en pedagogisk utmaning för personalen. Man kan tillrättalägga och åldersanpassa så att barnen får en större förståelse för hur och varför sådana händelser inträffar. Framför allt äldre elever vill ha mer information och möjlighet att diskutera det de får veta. Information kan även ge yngre barn större kunskap och insikt, samtidigt som den hjälper till att dämpa omotiverad ängslan för att exempelvis en tsunami eller ett krig ska inträffa där barnen bor. Efter händelser som inte direkt har drabbat barnen, men som får stor uppmärksamhet i medier, är det viktigt att skolan inte har för långvarigt fokus på händelsen. Särskilt äldre barn kan tycka att fokus på känslor kring händelser de upplever som avslutade blir obehagligt. Här kan man skilja mellan å ena sidan »känslomässiga« samtal som dröjer kvar vid reaktionerna, och å andra sidan kunskapsförmedling med förståelse för vad som har hänt.

Kunskapsförmedlingen kan fortsätta över tid och knytas till vanlig undervisning och utveckla barnens kunskap, medan samtalen om känslor har en kort tidshorisont — med undantag för dem som är direkt berörda.

I UPPFÖLJNINGEN AV SITUATIONEN under den första veckan efter händelsen bör man bland annat lägga vikt vid följande:

För yngre barn

- Tidig hjälp och handledning till föräldrar
- Se till att barnen blir informerade så att missuppfattningar undviks
- Stilla oro, minska osäkerhet och skapa trygghet
- Hålla fast vid vanliga rutiner och aktiviteter så som samling, rytmen i förskolans aktiviteter och så vidare
- Vara öppen och ärlig om vad som hänt, men hålla sig lugn, ge information och kolla att barnen har förstått den information de tar emot
- Låt barnen använda teckning och lek för att uttrycka det som inträffat, eller som utgångspunkt för att samtala om vad som har hänt
- Delta i rituella markeringar vid dödsfall
- Kroppslig kontakt och fysisk omsorg ger trygghet
- Ge särskild uppmärksamhet till barn som behöver mycket stöd

För äldre barn

- Skapa ett bra omsorgsklimat där de vuxna uppträder med värme och lugn och visar ett gott krisledarskap
- Säkerställ att barnen får korrekt faktainformation som ger en bra och konkret förståelse för det som hänt
- Ge barnen en överblick över vad som ska hända inom den närmaste framtiden, det vill säga de första dagarna
- Förmedla nya fakta efterhand som de finns tillgängliga
- Gå igenom hur barnen pratade om händelsen för att:
 - skapa en överblick över vad som hände
 - främja mental mobilisering och ta tag i det barnen har klarat av
 - trygga kognitiv tydlighet och förståelse
 - identifiera missförstånd, missuppfattningar och magiskt tänkande
- Vid dödsfall används rituella markeringar som att tända ljus, bild och blommor på katedern, minnesbok som elever kan skriva i med mera

- Stimulera olika former av uttryck:
 - teckning, skrivning och verbala uttryck
 - lek, konstnärliga uttryck med mera
 - informera om förväntade reaktioner, inklusive ingen eller
 - begränsad reaktion
- Återupprätta skolrutinerna
- Uppmuntra stöd från vänner och skolkamrater
- Lyssna till barnens berättelser — hjälpa dem att forma en sammanhängande historia, försöka skapa överblick och mening
- Hjälpa till att få tankarna på plats, få »grepp« om situationen och normalisera reaktioner
- Utnyttja den kollektiva potentialen, använda gruppsamlingar och rituella uttryck
- Skaffa en överblick över vad barnen varit exponerade för och därefter se till att de som varit särskilt utsatta — till exempel barn som varit rädda att dö eller tagit in särskilt starka sinnesintryck — får adekvat hjälp
- Gå igenom självhjälpsmetoder de kan använda för att lugna kroppen, dämpa påträngande minnen och hindra att förnekande, fobisk ångest med mera utvecklas
- Flytta fram eventuella prov för den aktuella klassen eller klasserna
- Arrangera föräldramöten

RITUALER KAN ANVÄNDAS i uppföljningsarbetet för yngre och äldre barn. De är betydelsefulla, särskilt efter dödsfall. Ritualerna gör det möjligt att på ett meningsfullt sätt uttrycka vad man känner vid en förlust. De går bortom orden och tillåter oss ett starkt symboliskt uttryck genom handling, samtidigt som de ger form, struktur och ram åt tankar och känslor. De bekräftar vår tillhörighet till andra vi tycker om och de tillåter oss att känna andras stöd. Ritualer kan både sätta igång och avsluta men också öppna och stänga viktiga delar av sorg vi bär. Följande ritualer med barn är aktuella:

Formella vuxeninitierade ritualer

- Klassrumssamtal
- Minnesstund
- Begravning
- Besök på platsen där det hände
- Markera årsdagar

Spontana ritualer initierade av barn och unga själva

- Besök på platsen där det hände, markera med blommor, tända ljus
- Webbsidor där barn och unga kan uttrycka sin sorg och saknad

VAD SOM BEHÖVER göras över tid beror mycket på omfattningen av vad som hänt och på vad barnen har upplevt. Många har det jobbigt en längre tid i samband med elevers plötsliga död (Dyregrov m fl 1999). Många skolor har emellertid en planering som enbart omfattar uppföljning under den första tiden tills begravningen är genomförd. Även om inte alla har behov av samtal över tid kan mindre grupper av barn som drabbats särskilt starkt av en händelse — till exempel bästa vänner efter en väns död, eller barn som varit vittne till en dödsolycka och utsatts för starka sinnesintryck — ha behov av fortsatt uppföljning. Efter händelser som drabbat många barn kan en systematisk genomgång efter cirka en månad rekommenderas, för att säkerställa att barn som har det svårt får den nödvändiga hjälpen.

Om barn har omkommit kan man besöka gravplatsen ett halvår och ett år efter dödsfallet, eller på barnets födelsedag, med efterföljande samtal i förskolan eller skolan. Individuell uppföljning sätts igång vid behov. Om det finns flera som mår dåligt över tid kan en grupp startas.

Elever som mår dåligt länge kan ha behov av extra pedagogiskt stöd, förutom att omfattningen av hemarbete möjligen måste anpassas. Svaren på prov kan anpassas och man kan tillåta extra tid vid prov. För att kunna bättre koncentrera sig och komma ihåg kan barn behöva träna avslappning, lära

sig minnestekniker, få information om tekniker som dövar påträngande material, få mer stöd, motivation och respons på bra insatser än andra elever och få successivt ökade förväntningar på sina skolpresentationer. I uppföljningen av barnen kan flera metoder användas för att hjälpa barnen »få grepp« om det som har hänt. Bland metoder som kan nämnas finns:

- Muntliga och skriftliga uttryck
 - samtal
 - uppsatser
 - dagbok
- Olika »mjuka« metoder
 - teckning och lek
- Konstnärliga uttryck
 - sång och dans
 - metaforer, historier
 - göra video
- Avslappningsövningar
- Projektiva metoder
- Loggbok
- Religiösa böner och ritualer
- Inhämtande av fakta och information

VID BÅDE SMÅ och stora krishändelser har de vuxnas ledarskap mycket stor betydelse för barnen och för förskolans eller skolans anseende utåt. Med detta menas både rektors och den enskilda förskollärares eller lärarens uppträdande inför barnen de möter. Den högsta ledningen skapar förutsättningar för bra gruppssammanhållning, effektivt användande och samordningen av resurser, och de måste visa flexibilitet i sin planering av hur händelsen ska hanteras i fortsättningen. Ledningen ger riktning åt andra, övervakar eller handleder de aktiviteter som sätts igång för att hjälpa barnen, skapar en upplevelse av gemensamt fokus, koordinerar samspelet mellan personer och organisationer och hanterar eventuella problem som

uppstår i kommunikation och samarbete. Ledarskapet sätts alltså under press i krissituationer. Det förutsätter att ledningen både har lagt ner tid på att sätta sig in i vilka uppgifter de kan stå inför i en krissituation, att de har övat på vad de ska göra och att de är medvetna om den viktiga roll de spelar i situationen.

Krisledarskap omfattar tre områden:

Informationsberedskap. Ledningen måste ge en tydlig, omfattande och trovärdig information till både barn, föräldrar och samarbetande instanser. Vid större händelser ska information förmedlas både skriftligt och muntligt, och för att motverka rykten kan det krävas ständiga uppdateringar och en betydande insats. Ledningen har dessutom ansvar för att psykologisk information om vanliga reaktioner når fram till barn och föräldrar, och att kollegor och barn får information om hur de kan stödja varandra och klara av situationen.

Omsorgsledarskap. Ledningen måste ha insikt om sina egna reaktioner och visa dem, samtidigt som man har kontroll på dem. Ledningen ska formulera, bekräfta och erkänna gruppens reaktioner, visa omtanke, värme och respekt samt öka förståelsen för situationen inom organisationen. Den enskilda förskolläraren och läraren har samma ansvar i sina barngrupper. Förskolans och skolans ledning ska även planera för formella och informella uttryck som ritualer och samtal. Omsorgsledarskapet omfattar också mobilisering av stöd från vänner, klasskamrater och vuxna. Omsorgsledarskapet har ett viktigt signal- och symbolvärde — genom ledningens förhållningssätt signaleras vilken betydelse de vuxna tillskriver det som har hänt och detta skapar det omsorgs klimat som har visat sig så viktigt för upplevelsen av att bli omhändertagen.

Motivationsledarskap. Efter en allvarlig krissituation ska skolan återvända till vanlig verksamhet och motivera för nya insatser. Om en skolkamrat är död är det inte så lätt att börja skolvardagen igen. En ledning som bekräftat och erkänt elevernas behov av samtal, som visat ett gott omsorgsledarskap, kan lättare sätta igång och motivera till vanliga skolaktiviteter igen, än en ledning som inte har låtit barnens tankar och känslor få utrymme i förskolans eller skolans vardag. Motivationsledarskapet är beroende av ett gott omsorgsledarskap. En okänslig ledning som vill tvinga fram »business as usual« för tidigt får jobba med en grupp som är föga motiverad för en ny insats. Vanliga rutiner ska återupprättas så snart som möjligt efter en krissituation, men parallellt ska det ges utrymme och tid att bearbeta det som har hänt.

KRISBEREDSKAPEN I DAGENS förskolor och skolor är bra, men den kan bli bättre. All beredskap måste klara av en mänsklig reaktion; att vi helst inte vill tänka på att hemska saker kan hända. När vi tänker att saker händer långt borta, inte med oss eller hos oss, vill vi bevara en illusion av osårbarhet. En del tänker också lite magiskt: om vi pratar om detta så kommer det att hända. Ett annat hinder för god beredskap är att vissa händelser inträffar sällan, och att det därför är svårt att mobilisera människor att tänka förebyggande för att förbereda sig för dem. Sådana mekanismer kan göra det knepigt att ha ett kontinuerligt beredskapsarbete med bibehållen vaksamhet. Genom att bygga strukturer, som säkerställer att beredskap sätts på agendan i förskolor och skolor vid bestämda tidpunkter under året, garanteras barn en god uppföljning när det otänkbara händer. Beredskap är inget vi har. Den skapas kontinuerligt genom processen som pågår för att utveckla den.

(Översättning Annika Claesdotter)

Litteraturhänvisning. s.134

För den som vill veta mer...

... följer här ett urval böcker och skrifter som på olika sätt tar upp de frågeställningar som behandlas i den här boken:

- CLEVE, ELISABETH, *En stor och en liten är borta*.
Wahlström&Widstrand (2002)
- DYREGROV, ATLE, *Barn i sorg*. Studentlitteratur (1990)
— *Beredningsplan för skolan*. Rädde Barnen (1993)
— *Katastrofpsykologi*. Studentlitteratur (2002)
- DYREGROV, ATLE & RAUNDALEN, Magne
Sorg och omsorg. Studentlitteratur (1995/2005)
- ENANDER, ANN m fl, *Att stå »i stormens öga«*.
KBM:s forskningsserie nr 6 (2004)
- ENGLUND, LISELOTTE, *Det journalistiska arbetet — erfarenheter av ett svårt uppdrag*.
Ingår i antologin *Göteborgsbranden* 1998.
Styrelsen för psykologiskt försvar (2000)
— *Det omöjliga uppdraget*. JMG Granskaren nr 1/1999
- FYHR, GURLI, *Hur man möter människor i sorg*.
Natur och Kultur (2003)
- GODANI, GUHN, *Till en pedagog från en psykolog*. Rädde Barnen ((2004)
- GRANDIEN, CHRISTINA m fl, *Efter flodvågskatastrofen*.
KBM:s temaserie 2005:4
- GRANLUND, SOFIA, *Medias konstruktion av ett barnbrott*. Uppsala universitet (2001)
- GUSTAFSSON, LARS H, *Se barnet, se dig själv!* Norstedts (2004)
— *Lotsa barn*. Norstedts (2000)
- HAMMARLUND, CLAES-OTTO, *Bearbetande samtal*.
Natur och Kultur (2001)
- JARLBRO, GUNILLA, *Krisjournalistik eller journalistik i kris*. KBM:s temaserie 2004:1
- JONSSON, STIG & HAGSTRÖM, ANNIKA, *En bro över mörka vatten*. Cordia (1997/2005)

- Krisberedskapsmyndigheten, *Krisjournalistik — en introduktion för myndigheter*. KBM:s utbildningsserie 2003:3
- MAGNUSSON, ANN-SOFIE, *Att samordna stöd — om det långsiktiga arbetet i Göteborg efter branden 1998*. FOU i Väst (2005)
- MALMSTRÖM, CAJSA, *Hur lagar man ett hjärta?*
FOU i Väst (2005)
- REHNSTAM, MARIE, *När klassen berörs av ett dödsfall*.
Argument (2002)
- *Att vara ledare vid krissituation*. Argument (2003)
- RÅDET FÖR STÖD OCH SAMORDNING EFTER FLODVÅGSKATASTROFEN, *De tio första dagarna*. (2005)
- RÄDDA BARNEN, *Barn i krig och på flykt*.
- RÄDDA BARNEN, *Barnsoldater*.
- SANDSTRÖM, SOFIE, *Sorgebearbetning i skolan — hur man som lärare i skolan kan bemöta barn i sorg*. Linköpings universitet (2002)
- SCHULTZ, JON-HÅKON m fl, *Den store katastrofen*.
Utdanningsdirektoratet (2005)
- SKOLVERKET, *Beredd på det ofattbara*. (2000)
- *Skolornas krisberedskap och arbete med krishantering efter naturkatastrofen i sydostasien*. (2006)
- *Redovisning av uppdraget om en översyn av katastrofberedskapen inom skolområdet*. (U 1999/1532/S)
- SOU 2005:104 *Sverige och tsunamin — granskning och förslag*
- SOU 2005:60 *Efter flodvågen — det första halvåret*.
- SOU 2004:116 *Skolans ledningsstruktur — om styrning och ledning i skolan*.
- SOU 1999:48 *Lära av Estonia*.
- SVERKSTRÖM, LARS, *Samtal om sorg*. Verbum (2004)
- TERGIL, BIRGITTA, *Kraft i kaos*. Pedagogpunkten (2003)
- VETTENRANTA, SOILIKKI, *De unge og katastrofenyheter*.
Abstrakt forlag (2005)
- WIKSTRÖM, CECILIA, *När livet går sönder*.
Uppsala Publishing House (2004)

Hur påverkar trauman... s. 41

- AHMAD, A, m fl (2005): *A 2-year follow-up of orphans competence, socioemotional problems and post-traumatic stress symptoms in traditional foster care and orphanages in Iraqi Kurdistan*. Child care, health & development.
- ALMQVIST, K, (1997): *Refugee children*. Effects of organized violence and forced migration on young children's psychological health and development. Psykologiska Institutionen. Göteborgs Universitet.
- BOOTBY, N, (1994): *Trauma and violence among refugee children*. I Marcella, A (red) *Admidst peril and pain. The mental health and well-being of the world's refugees*. Washington DC.
- HODES, M, (2002): *Three key issues for young refugees mental health*. Transcultural Psychiatry 2002;39.
- JANSSON, S, (1995): *Barn som far illa i flyktingfamiljer*. Socialmedicinsk tidskrift 1995;9.
- NILSSON, A, (2003): *Det är knäppt man kan samverka med sig själv — studie i sex skolor*. Rapport. Myndigheten för skolutveckling.
- STURM, H, (1997): *En retrospektiv journalstudie av projektets flyktingbarn*. I Hessle, M, (red) *Barn, flykt och trauma — rapport från flyktingprojektet*. Skärholmens PBU, Stockholms Läns Landsting.
- SÖNDERGAARD, H P & TEORELL, T, (2004): *Language acquisition in relation to cumulative posttraumatic stress disorder symptom load over time in a sample of resettled refugees*. Psychoter Psychosom 2004;73.

Den läkande leken, s. 77

- BJÖRKLUND, L & ERIKSSON, B, (2000): *Barnet i mötet med livets mörka sidor*. Verbum
- CLEVE, E, (2002): *En stor och en liten är borta*. Wahlström & Widstrand
- DYREGROV, A, (1997): *Barn och trauma*. Studentlitteratur
- EISEN, G, (1988): *Children and play in the holocaust. Games among the shadows*. The University of Massachusetts Press
- EDENHAMMAR, K & WAHLUND, C (2000): *Utan lek — ingen utveckling*. Rädda Barnen Förlag
- EDVARDSSON, G, (1985): *Barn i kris*. Natur & Kultur
- ERIKSON, E H, (1969): *Barnet och samhället*. Natur & Kultur
- FALK, K, (2003): *Barn till döende förlorar sitt stöd*. Psykologtidningen, nr. 15/2003
- FOLKMAN, M-L & SVEDIN, E (2003): *Barn som inte leker*. Runa Förlag
- FREUD, S, (1917): *Mourning and melancholia*. Standard edition. Hogarth
- GARVEY, C, (1977): *Play*. Fontana/Open Books
- KNUTSDOTTER OLOFSSON, B, (1987): *Lek för livet*. HLS Förlag
- LINDBERG, L (2000): *Leken inom idrotten*. SISU Idrottsböcker — (2004): *Lekarbetspedagogik som ett hjälpmedel i barns sorg*. Magisteruppsats vid Högskolan i Gävle. Institutionen för pedagogik, didaktik och psykologi.
- Mårtens, Y, (2002, 2003): Radioprogrammet *Vårn mamma är död*. Sänd 6 december 2002 och uppföljning 7 februari 2003.
- PIAGET, J, (1945): *Play, Dreams and Imitation*. Norton
- SKOLVERKET, (2000): *Beredd på det ofattbara*. Liber
- SVENSKA RÖDA KORSET, *Om tortyr*; www.redcross.se
- SMILANDSKY, S, (1968): *The effects of socialdramatic play on disadvantaged preschool children*. Wiley
- TAMM, M, (2003): *Barn och rädsla*. Studentlitteratur

- VYGOTSKIJ, L, (1981): *Psykologi och dialektik*.
En antologi i urval av L-C Hydén. Norstedts
- WEIRSÖE, B, (2004): *Empatisk kommunikation*. Studentlitteratur
- WINNICOTT, D W, (1981): *Lek och verklighet*. Natur & Kultur

Beredskap är inget vi har ... s. 113

- BROBERG, A O, DYREGROV, A, & LILLED, L, (in press):
The Göteborg discotheque fire — posttraumatic stress, and school adjustment as reported by the primary victims 18 months later.
Journal of Child Psychology and Psychiatry.
- BROWN, E J, & BOBROW, A L, (2004): *School entry after a community-wide trauma: Challenges and lessons learned from September 11th, 2001*. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 7.
- DYREGROV, A, (1993): *Beredskapsplan för skolan — barn i kris*.
Rädda Barnen.
— (2004): *Educational consequences of loss and trauma*.
Educational and Child Psychology, 21.
- DYREGROV, A, GJESTAD, R, B, WIKANDER, A M, &
VIGERUST, S, (1999): *Reactions following the sudden death of a classmate*. *Scandinavian Journal of Psychology*, 40.
- RAUNDALEN, M, DYREGROV, A, & HJERMANN, R, (2005).
Arbeidsbok for barn som opplevde flodbølgen. Senter for Krisepsykologi i Bergen, Januar.
- RAUNDALEN, M, & SCHULTZ, J-H, (red) (2003): *Når jeg blir stor — hvis jeg blir stor*. Læringssenteret.
- SCHULTZ, J-H, RAUNDALEN, M, & HAVIK, T, (2005):
»Den store katastrofen« — en vurdering av skolers pedagogiske håndtering av flomkatastrofen i Asia.
Utdanningsdirektoratet.
<http://www.utdanningsdirektoratet.no/dav/CE2067F7DE.pdf>
- SKOLVERKET (2000): *Beredd på det ofattbara*. Skolverket.

Exempel på beredskapsplaner på internet:

För förskolor

<http://www.lyngen.kommune.no/index.php?cat=5981>

För skolor

<http://www.torasskolan.kungsbacka.se/>

(beredskapsplan finns som länk på förstasidan)

<http://www.roslagsskolan.edu.norrtalje.se/krisplan.htm>

<http://www.ammerud.gs.oslo.no/> (se under planer)

<http://www.olav-duun.vgs.no/> (se under elevinfo)